

**Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola**

DR. STEINER GÁBOR

**Az ún. „kommunista bűncselekmények” miatt indult
büntetőeljárások, illetve egyéb jogi felelősségre vonási
kísérletek és az azokkal kapcsolatos eljárási problémák,
különös tekintettel az ún. Biszku-ügyre című**

**doktori értekezésének
TÉZISEI**

Témavezetők:

**Prof. Dr. Habil. Gál István László
Prof. Dr. Habil. Blaskó Béla**

Budapest, 2021. október

Tartalomjegyzék

A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása	3. oldal
Az elvégzett vizsgálatok, elemzések rövid leírása, a feldolgozás módszerei	8. oldal
A tudományos eredmények rövid összefoglalása, azok hasznosítása, illetve a hasznosítás lehetőségei	23. oldal
A publikációk jegyzéke	31. oldal
Summary	33. oldal

A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása

A rendszerváltozást követően – sőt, már azt megelőzően is – jogos igényként merült fel a társadalom jelentős részében, hogy az azt megelőző kommunista diktatúra fő felelőseit az általuk elkövetett bűntettekért – szimbolikusan, vagy ténylegesen is – megbüntessék. Ez a fajta „megbüntetés” egy demokratikus társadalomban kétféle módon történhet meg: vagy politikai döntés eredményeként, vagy bíróság előtti felelősségre vonás formájában. A magyar döntéshozókra az 1990-es évektől kezdődően az volt jellemző, hogy nemigen tudtak a kérdéssel megbirkózni. Hol olyan jogszabályokat hoztak, amelyek nem állták ki az alkotmányosság próbáját, hol pedig az igazságszolgáltatás bevonásával szerették volna a kérdést nyugvópontra juttatni, ezzel némileg eltolva maguktól a felelősséget is. Mindez joggal eredményezte a különféle összeesküvés-elméleteknek a felbukkanását, gondolva itt elsősorban az ún. „Rózsadombi paktumra”, amelyek a volt pártvezetés felelősségre vonásának a tudatos megakasztásában vélték megtalálni mindennek az okát. Azok, akik a felelősségre vonást szorgalmazták, Hugo Grotius szavaira hivatkoztak: „Az nem lehet, hogy súlyos bűnök büntetlenül maradjanak” („Crimen grave non potest non esse punibile”). Számos, már a benyújtásakor is prognosztizálható módon hamvába holt országgyűlési kezdeményezés, törvényjavaslat született, amelyet az első szabadon választott kormány idején hol az ellenzék utasított, hol az Alkotmánybíróság kaszált el, majd utána a politika igen hosszú ideig, több mint kettő évtizedig levett a napirendjéről. Ezen elvesztegetett időszak alatt a feltételezett egykori elkövetők felelősségre vonását egyszerűen áttolták a bíróságokra, ami a 90-es évekbeli sortűzperekben jelenítődött meg (lásd a salgótarjáni, egri, kecskeméti, tiszakécskei, berzencei, mosonmagyaróvári, valamint a Nyugati téri, Kossuth téri és tatai „sortűzpereket”). A fenti büntetőeljárásoknak az volt a közös jellemzője, amelyet dr. Strausz János, a „salgótarjáni sortűzper” bírója fogalmazott meg az ítélete írásbeli indokolásában, hogy: „Az 1956-os vérontásokért és megtorlásokért kétségkívül felelős, életben lévő politikai és katonai vezetők ellen soha senki sem kezdeményezett törvényes felelősségre vonást, és erre még a jelen ügy kapcsán sem került sor. Ehelyett egyszerű közembereket ültettek a vádlottak padjára, noha ezek többsége ellen sem volt hitelt érdemlő bizonyíték. Továbbá azzal is tisztában kell lenni, hogy közel négy évtizeddel az 1956-os forradalom után, és az után, hogy mind az elmúlt, mind a jelenlegi politikai rendszer hosszú időn át minden törvényes felelősségre vonást lehetetlenné tett, megakadályozott, megnehezített, illetve időt húzva, elhalasztott, a büntetésnek ma már csak szimbolikus jelentősége lehet.”.

Dr. Strausz János szavait utólag az eltelt idő teljes mértékben visszaigazolta. 1990-től kezdve egészen a mai napig egyetlen volt vezető kommunista politikust sem ítélték el, és csupán egyetlen egyet ültettek a vádlottak padjára – Biszku Bélának a személyében –, aki még a Fővárosi Törvényszék elsőfokú ítéletének jogerőre emelkedése előtt meghalt. A Biszku Béla elleni büntetőeljárást volt alkalmam nekem is igen közelről szemlélni, hiszen a legutolsó döntést – részben marasztaló, jelentősebb részében felmentő ítéletet – jómagam hoztam. Biszku Béla ellen – aki 1956 után a szűkebb pártvezetés tagja volt – abban az eljárásban azért emelt az ügyészség vádat, mivel a vád álláspontja szerint 1956. decemberében a párt által irányított ún. Katonai Tanács által kiadott utasítások hatására következett be két helyszínen is sortűz, először Budapesten, a Nyugati téren, majd pedig két nappal később Salgótarjánban. Minderről azonban az bizonyosodott be, hogy míg a Nyugati téren – a meghallgatott szakértők, tanúk, az okirati bizonyítékok és az egy évtizeddel korábban az alapügyben hozott és így ítélt dolognak számító jogerős ítélet szerint – nem is történt egyáltalán a vád szerinti, polgári lakosságra leadott sortűz, addig a Salgótarjánban történetekre a Katonai Tanács utasítása – függetlenül annak tartalmától – nem volt semmiféle kihatással, az ugyanis kizárólag a budapesti parancsnokoknak szólt, a Katonai Tanácsnak pedig nem is volt befolyása a salgótarjáni karhatalom irányítására, sőt, Salgótarjánba minden bizonnyal még egyáltalán maguk az utasításai sem jutottak el.

A Biszku Bélával szembeni vádemelés azonban nem egy légből kapott ötleten alapult. Mind a magyar, mind pedig a német jogtörténetben volt legalább egy olyan büntetőper, aminek ugyanez a logikai következtetés volt az alapja: az egykori kommunista vezetők döntéseiket delegálják másokra, akik a bűncselekményeket utána a nevükben követik el. 1920-ban zajlott le Magyarországon a Tanácsköztársaság utáni ún. „Népbiztosper”, 1997-ben pedig Németországban a korábbi NDK vezetők elleni ún. „Politbüroprozess”. Az e két per hatására a jogtudatba bekerült kifejezések elhangzottak a Biszku-perben is, így különösen a „Népbiztosperben” előkerült – ott még „bünszövetkezetnek” nevezett, évtizedekkel később a Hágai Nemzetközi Törvényszék gyakorlatában kikristályosodott – úgynevezett „közös bűnöző vállalkozás” (joint criminal enterprise) nevű jogi doktrína, vagy az először a „Politbüroprozessben” használt „ideológiai tűzparancs” (ideologischer Schießbefehl) kifejezés is, melyeknek a közös jellemzője a testületi felelősség elve volt, függetlenül attól, hogy a központi akarat megnyilvánulási formája „az ellenforradalmi mozgalmak vérbefojtása”, „a forradalmi törvényszékek felállítása” vagy az államhatáron keresztül menekülni kívánó polgárokkal szemben való tűzmeignyítás lehetővé tétele volt.

Látható tehát, hogy Biszku Bélának a megvádolása azon az alapon, hogy a pártállam egyik vezetője volt, jogelméleti szempontból egyáltalán nem egy elhibázott döntés volt, hiszen erre korábbról – hasonló cselekedetek kapcsán – legalább két példa is adott volt. A kérdés mindösszesen annyi volt, hogy megtalálja-e azt az adott elkövetési magatartást a vádhatóság, amelynek kapcsán érdemes lehet vádat is emelnie vele szemben. Mivel ez annak idején nem feltétlenül sikerült, a dolgozatomban vállalkoztam arra, hogy miután bemutatom az előzményeket, a hazai és részben a külföldi próbálkozásokat és megvalósult gyakorlatot, kísérletet teszek arra is, hogy megvizsgáljam, vajon milyen cselekedetekkel összefüggésben kerülhetett volna sor a rendszerváltást követő két-három évtizedben az 1956-os MSZMP pártvezetés tagjaival (így például akár Biszku Bélával szemben) a megalapozott vádemelésre.

A dolgozatom ennek megfelelően a következő főbb részekből, az alábbi, önállóan is teljes képet adni tudó hat különálló fejezetből tevődik össze, amelyek nem kronológiai sorrendben, hanem tematikusan épülnek egymásra, bemutatandó az előzményeket és végül a kérdés megoldását is:

1.) A 2015-ös „BISZKU PER”.

A dolgozat egyik alapját a 2015-ben a Fővárosi Törvényszék előtt Biszku Béla ellen lefolytatott büntetőeljárás képezte, amelynek ítéletét – melyet magam írtam – a dolgozat megírásához sok tekintetben alapul használtam. S noha úgy érzem, hogy saját magamtól nem is tudhatnék „plagizálni”, ám ettől függetlenül is az ítélet hátterét – felül emelkedve a bírói döntés szárazságán – megpróbáltam a dolgozatban máshogy megközelíteni, azt tudományos igénnyel is megvizsgálni, és azokat a forrásokat, amelyek rendelkezésre álltak, ily módon megszerezni.

2.) A Biszku-per előzményei itthon és külföldön: A „bűnös szervezet” és az „ideológiai tűzparancs” doktrínája. Az 1920-as „NÉPBIZTOSOK PERE”, illetve az 1997-es német „POLITBÜROPROZESS”.

A Biszku-pernek a vád oldala felől megközelített előzményét – megítélésem szerint – egy jóval korábbi magyar, illetve egy nem is olyan régi német büntetőeljárás képezte, melyekben olyan kifejezések hangoztak el („bűnös szervezet”, „ideológiai tűzparancs”), amelyek a Biszku-perben is – nyilván nem véletlenül – visszatértek. Erre való figyelemmel ezt a két korábbi ítéletet indokoltnak tartottam részletesebben is elemezni, hiszen a nem túl sok hasonló tárgyú büntetőügy közül ez a kettő volt az, amely például szolgálhatott a későbbi magyar gyakorlatnak.

3.) ELSZÁMOLTATÁSI TERVEK a rendszerváltozás után: Az „igazságtétel” vagy a „megbékélés” dilemmája. Az 1991-es ún. „elévülési törvény”-től a „Lex Biszku”-ig.

A soron következő részben azon, a rendszerváltást követően Magyarországon kezdeményezett jogszabály-alkotási kísérleteket mutatom be részleteiben, amik az adott témával kapcsolatosak.

4.) Az elmaradt felelősségre vonás elmulasztott lehetőségei. Biszku Béla FELELŐSSÉGE két vád tárgyává nem tett – esetlegesen bizonyítható – konkrét BŰNCSELEKMÉNYBEN.

Az érintett fejezetben azokat a konkrét büntetőeljárás-indítási lehetőségeket vizsgáltam meg, melyeket a rendszerváltást követően itthon megpróbáltak sikertelenül, vagy – sajnálatos módon – meg sem próbáltak kezdeményezni, bár azok akár még talán eredményre is vezethettek volna. Az itt bemutatásra kerülő elemzések alapján megalapozottan lehet következtetést levonni arra, hogy a leírtak felismerése esetén a volt pártvezetés tagjainak – így köztük Biszku Bélának is – a büntetőjogi felelősségre vonása megalapozható lett volna a Nagy Imrével és társaival szemben 1958-ban lefolytatott koncepciós perért, valamint a Nagy Imre-kormány tagjai romániai jogellenes fogvatartásáért, amelyeknek a büntetőjogi háttérszabályait – ideértve az elévülésre vonatkozó rendelkezéseket és különösen az ehhez kapcsolódó nemzetközi jogi normákat –, valamint perrendszerű megközelítéssel a bűnösséget alátámasztani tudó bizonyítékok értékelését mutatja be a dolgozat, e körben egyértelműen a teljességre törekvésnek az igényével.

5.) A felelősségre vonás másik lehetséges útja: A VÁDALKU a háborús bűncselekmények esetén.

A vádalkuval kapcsolatos külön elméleti fejezetben – miután korábban megvizsgáltuk azon lehetőségeket, hogy hagyományos büntetőeljárások lefolytatása útján hogyan lehetett volna talán az igazságtételt eredményesen elvégezni – bemutatom a vádalkut mint a háborús bűnösök felelősségre vonásának lehetséges útját, amit az elméleti bevezető után azon két ország példájával is igazolni kívánok (Csehországgal és Németországgal), ahol erre sort is kerítettek.

6.) AZ ELÉVÜLÉS kérdése mint a büntetőjogi felelősségre vonás lehetséges akadály.

Az elévüléssel kapcsolatos elméleti fejezetben pedig az elévülés fogalmának és hatályos magyar szabályozásának az ismertetése mellett be fogom mutatni a nemzetközi jog szerint el nem évülő bűncselekményeket és az elévülés nyugvása kérdésének az eltérő megítélését az egyes utódállamokban, annak megállapítása – és a kérdésre a megoldás nyújtása – végett, hogy az elévülés jelenthetett volna-e tényleges akadályt a büntetőjogi felelősségre vonások terén.

A dolgozat szerkezeti felosztása tehát – mint látható – azon a tematikai megközelítésén alapul, hogy a magyarországi első és egyetlen jelenkori kezdeményezésből, a Biszku-perből mint gondolatindító alaptól el kívánok jutni a per konkrét hazai és nemzetközi előzményein keresztül azon lehetőségek bemutatásáig, hogy milyen módon történhetett volna eredményesen Magyarországon és a volt utódállamokban az elszámoltatás és igazságtétel, majd pedig hogy annak milyen – akár valós, akár csupán csak vélt – eljárási akadályai lehettek volna.

A disszertáció részben történelmi aspektusból, részben társadalmi és jogi kontextusból teszi vizsgálat tárgyává a fenti – akár önállóan is értékelhető egységként figyelembe vehető – témaköröket. A dolgozat ennek során támaszkodik a filozófia és jogfilozófia eredményeire, illetve a jogtudomány hazai és nemzetközi kiválóságainak a munkásságára. A dolgozat alapvető forrásanyaga a releváns hazai és nemzetközi jogszabályok, nemzetközi egyezmények, jogesetek, így külföldi és magyar bírósági döntések, illetve a nemzetközi büntetőbíróság gyakorlata, melynek érdekében a forráskutatás céljából az érintett döntéseket közvetlenül is megismertem, hazai intézményekben és külföldi forrásokban egyaránt kutatásokat folytattam.

A kutatás módszertana azon alapul, hogy kiindulásként számbaveszi a hazai és a külföldi előzményeket, eljárás-kezdeményezéseket a volt kommunista pártvezetők felelősségre vonása terén, majd pedig bemutatja – elvi lehetőségként – azokat az esetleges megoldási lehetőségeket, amelyekkel a büntető felelősségre vonásoknak az anyagi jogi megalapozottsága biztosítható, annak eljárásjogi akadályai pedig megszüntethetők lehettek volna. A dolgozat monografikus, leíró jelleggel nyújt betekintést a vizsgált témakörökbe, azok jogi szempontból releváns aspektusaiba. A dolgozat célul tűzi ki emellett a feldolgozott téma és az egyes témakörök teljes spektrumának a bemutatását. A fenti módszertani megközelítésekkel „de lege lata” mutatja be az egyes kérdésköröket, amelyeket tematikusan és nem kronológikusan illeszt be. A dolgozat „de lege ferenda” a jövőre nézve kívánatos ajánlásokat is megfogalmaz, azzal a nyilvánvaló időbeli korláttal, hogy az elérhető eredmények – oda vezető útként akár a dolgozatban írtak szerinti általános büntetőeljárások lefolytatásának, akár a vádalkunak a lehetőségét is vizsgáljuk – inkább elméletiek, mintsem gyakorlatiak, az érintett személyek időközbeni elhalálása miatt.

Az elvégzett vizsgálatok, elemzések rövid leírása, a feldolgozás módszerei

Az elmaradt felelősségre vonás(ok) kapcsán indokolt kitérni e helyütt külön arra is – melyet a dolgozat maga is vizsgál –, hogy **van-e szükség – van-e a társadalomnak igénye – egyáltalán az utólagos igazságszolgáltatásra, igazságtételre**, vagy ahogy az a német jogirodalomban elterjedt, „múlt feldolgozásra” (Vergangenheitsbewältigung, Vergangenheitsaufarbeitung), vagy pedig (a békés rendszerváltozás ellentételezéseként vagy a társadalmi béke megőrzése érdekében) jobb nem bolygatni a múltat, hiszen azon változtatni már úgyszemint lehetséges.

A nemzetközi jogirodalomban mindkét álláspont mellett számos jogtudós és filozófus kifejtette az érveit és ellenérveit arra nézve, hogy az utólagos igazságszolgáltatás milyen előnyökkel és hátrányokkal jár, hogyan segíti a társadalom szembenézését vagy éppen hátráltatja a megbékélést, amelyek közül a legfontosabbakat érdemes röviden bemutatni. Arra nézve, hogy **nincs értelme az utólagos igazságtételnek**, sőt, az akár egyenesen kontraproduktív – de legalábbis céltalan – lenne, a következő főbb indokokat hozták fel:

Időrendben érdemes először *Hannah Arendt* álláspontjára utalni, aki az utólagos felelősségre vonást az emberi elvárásokkal ellentétesnek és így értelmetlennek találta.¹ Nagy hatású érvelése szerint az emberek a természetükből adódóan nem képesek megbocsátani azt, amit nem lehet megbüntetni, azonban nem tudják megbüntetni azt, ami megbocsáthatatlannak számít („It is therefore quite significant, a structural element in the realm of human affairs, that men are unable to forgive what they cannot punish and that they are unable to punish what has turned out to be unforgivable.”).² Épp ezért sem megbüntetni, sem megbocsátani nem tudjuk ezeket a sérelmeket („All we know is that we can neither punish nor forgive such offenses.”),³ így nem lehetséges a Kant által gyökeres gonosznak („radical evil”) hívott személynek s cselekedetnek a megbüntetése. Hasonlóan értelmetlennek ítélte meg – csak más oldalról megközelítve – az utólagos igazságtételt *Jon Elster*, aki abból indult ki, hogy az – mivel mindenkit úgyszemint lehetne felelősségre vonni és a fő felelősök megúsznák – ugyanúgy igazságtalansághoz vezetne.⁴ Ezt ő az egyik erről megjelent írásában „the problem of the big fish versus small fish”-nek, azaz a kis

¹Vö.: Hack Péter: Az átmenet igazságszolgáltatásának dilemmái. Jogtudományi Közlöny, 2012/2., 56. oldal

²Hannah Arendt: *The human condition*. Chicago, University of Chicago Press, 1958., 2nd edition, 1998., 241. oldal

³Hannah Arendt: *The human condition*. Chicago, University of Chicago Press, 1958., 2nd edition, 1998., 241. oldal

⁴Vö.: Hack Péter: Az átmenet igazságszolgáltatásának dilemmái. Jogtudományi Közlöny, 2012/2., 50. oldal

hal és a nagy hal problémájának nevezte el,⁵ amellyel kapcsolatban végül arra az álláspontra jutott, hogy vagy mindenkit meg kell büntetni, vagy pedig hogy ha erre nincs teljes körűen lehetőség, akkor viszont senkit sem („In this article I will lay the groundwork for the opposite conclusion, namely that one should target everybody or nobody”).⁶ Ezzel összefüggésben kifejtette azt az igazán egyedi álláspontját, hogy mivel arra úgyszólván lehetőség, hogy mindenkit utolérjenek és megbüntessenek, ezért inkább senkit sem kell megbüntetni és senkit sem kell kártalanítani sem („And because it is impossible to reach everybody, nobody should be punished and nobody compensated”).⁷ Volt továbbá olyan álláspont is, a német szélsőbaloldalon politizáló *Michael Schumann* részéről, hogy azzal, hogy ha a kommunista rendszer bűneit a nemzetiszocialista rendszerrel egy kalap alá vennék és ugyanúgy büntetnék, azzal az utóbbit relativizálnák.⁸ Az igazságtétel ellen ugyancsak felszólaló német *Detlef Joseph* pedig arra hivatkozott, hogy az utólagos igazságtétel a győztesek igazságtalan „bosszú-igazságszolgáltatása” lenne,⁹ amit az ezt vallók a „Siegejustiz”, illetve „Rachejustiz” kifejezésekkel illettek.¹⁰

Mindezekkel szemben ugyanakkor sokkal szélesebb volt azoknak a táborának, akik azt hangsúlyozták, hogy **szükséges az utólagos igazságtétel** a szocialista utódállamokban, mivel az a múlttal való szembenézés és a társadalmi megbékélés legfontosabb eszköze. Ezzel összefüggésben a jogirodalom a következő főbb érveket dolgozta ki igazolásként:

Elsőként érdemes az újraegyesítés után a berlini ügyészségnek az NDK kormányának bűnözését és az igazságszolgáltatási jogsértéseit vizsgáló részlegét vezető főügyész, *Cristoph Schaefgen* kijelentését idézni, aki a náci bűnösök jelentős részének háború utáni futni hagyásával összevetve 1991-ben kihangsúlyozta azt, hogy nem bukhat meg ismételten a német igazságszolgáltatás („Die Justiz darf nicht noch einmal versagen.”).¹¹ Ezzel összefüggésben a

⁵Jon Elster: On doing what on can: An argument against post-Communist restitution and retribution. *East European Constitutional Review*. Volume 1., Issue 2., Summer 1992., 15. oldal

⁶Jon Elster: On doing what on can: An argument against post-Communist restitution and retribution. *East European Constitutional Review*. Volume 1., Issue 2., Summer 1992., 15. oldal

⁷Jon Elster: On doing what on can: An argument against post-Communist restitution and retribution. *East European Constitutional Review*. Volume 1., Issue 2., Summer 1992., 15. oldal

⁸Michael Schumann: Über den Umgang mit unserer Geschichte und die spezifischen ideologischen Grundlagen der Repression. In.: *Zweigeteilt. Über den Umgang mit der SED-Vergangenheit*. Hamburg, 1992., 20. oldal

⁹Detlef Joseph: Der DDR-Unrechtsstaat und die Vergangenheitsbewältigung. In.: *Zweigeteilt. Über den Umgang mit der SED-Vergangenheit*. Hamburg, 1992., 96. oldal

¹⁰Vö.: Csúri András: A német múltrendezés egyes büntetőjogi aspektusai. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*. Szeged, 2004., 150-151. oldal

¹¹Vö.: Csúri András: A német múltrendezés egyes büntetőjogi aspektusai. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*. Szeged, 2004., 150. oldal

német bírói újságban megjelent vele készült interjúbán a német jogszolgáltatás korábbi jogellenes és önkényes jogalkalmazással kapcsolatos kudarcai alapján külön ki is emelte, hogy „Wir wollen alles tun, damit nicht wieder eine Situation wie nach 1945 eintritt, die ja bekanntlich so war, daß kein Angehöriger in der Justiz wegen eines Unrechtsurteils strafrechtlich zur Verantwortung gezogen worden ist.”¹² Neil Kritz az utólagos igazságtételt – melyre ő az angol nyelvterületen elterjedt átmeneti igazságszolgáltatás („transitional justice”) kifejezést használja – a valódi demokrácia és a jogállam (azaz a jog uralma) létrejöttének az első tesztjének tekinti,¹³ amely mintegy átvezet a diktatúrából a demokráciába („In countries undergoing the radical shift from repression to democracy, this question of transitional justice presents, in a very conspicuous manner, the first test for the establishment of real democracy and the rule of law, the very principles which will hopefully distinguish the new regime from.”).¹⁴ Kérdésként merül fel természetesen az, hogy a múltban elkövetett jogsértések utólag orvosolhatóak-e és jelentenek-e gyógyírt a múltban szerzett sebekre. Hogy ha pedig erre a válasz igen, akkor további kérdésként adódik, hogy hogyan lehetséges ezt a célt elérni. Roman David amerikai politológus tipizálása szerint a kelet-közép-európai országokban a rendszerváltásokat követő átmeneti igazságszolgáltatás (transitional justice), azaz hogy a korábbi rendszerben szerepet vállalt volt vezetők milyen módon vállalhatnak szerepet a frissen kiépült demokráciákban, négy fő típus szerint zajlott le az egyes államokban: a.) A kirekesztő rendszer (exclusive system). Azon személyek, akik közreműködtek a korábbi rendszer működtetésében, nem tarthatják meg a pozícióikat az új kormány alatt („A system under which a person associated with the previous regime is not allowed to hold certain posts in the new administration”); b.) A megbékélési rendszer (reconciliatory system). A bűnösöknek be kell ismerniük bűneiket és bizonyítaniuk kell, hogy méltóak lehetnek egy új esély kapására („A system under which the wrongdoer has to demonstrate that he or she is worthy of receiving a fresh start through his or her confession of wrongdoing”); c.) A befogadó rendszer (inclusive system). A tisztviselő megtarthatja felelős beosztását a múltja ellenére is („The official is allowed to hold a position of trust in spite of his or her past”); d.) A folytonosság rendszere (systems of continuance). Az emberek megtarthatják a befolyásos pozícióikat az új kormány alatt is („People in position of influence are allowed to continue in their posts under the new

¹²Cristoph Schaeffgen: Die Justiz darf nicht noch einmal versagen. DRiZ-Interview (Victor Weber). Deutsche Richterzeitung, Carl Heymans Verlag KG, Köln, 69. Jahrgang 1991., 379-380. oldal

¹³Vö.: Hack Péter: Az átmenet igazságszolgáltatásának dilemmái. Jogtudományi Közlöny, 2012/2., 49. oldal

¹⁴Neil Kritz: The dilemmas of transitional justice. In.: Transnational Justice. How emerging democracies reckon with former regimes, Washington DC, United States Institute of Peace Press, 1995., 21. oldal

government”).¹⁵ A magyar rendszerváltozás vezetői pozíciókra gyakorolt hatása a fenti kategóriák közül a c.) pontba, a befogadó rendszer alá volt besorolható, szemben a volt Csehszlovákiára jellemző kirekesztő, vagy a Lengyelországban érvényesült megbékélési rendszerváltásra. A fentiekkel szemben Németországban egy, a büntetőjog eszközeire alapozó modell érvényesült („Kein Land hat für die Bewältigung seiner kommunistischen Vergangenheit so auf das Strafrecht gesetzt wie Deutschland”),¹⁶ ahol az egyesülést követő időszakban egy e téren a múltból már szomorú tapasztalatokkal rendelkező és működő demokrácia (NSZK) ítélkezett nagy szigorral egy addigra már megszűnt állam (NDK) tette(se)i felett.

Ezzel összefüggésben merült fel a jogelméletben a következő dilemma, éspedig az, hogy ha már szükséges az igazságtétel, akkor arra – a politikusok elvárásának megfelelően – valóban **a büntetőjognak az eszközeivel, az igazságszolgáltatás útján kell-e reagálni.**

Erre a kérdésre is érkeztek nemleges és igenlő válaszok is. Az első kategóriába – tehát akik **a büntetőjogi válaszokat nem mindenható megoldásként** kezelték – tartozik bele általános jelleggel például az amerikai realizmus ismert képviselője, *Jerome Frank*, aki „a felnőtt ember apapótlékának” („father-law substitute”) állította be a bíróságokat, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy a társadalom tőlük várja valamennyi krízisének és válságának az – egy szimbolikus döntéssel való – végérvényes lezárását és megoldását, azonban a bírói döntés maga is bizonytalan.¹⁷ Ugyanez a Jerome Frank vallotta azt is, hogy mivel a bíró maga is emberből van és az idők során a szubjektuma neki is változik, ki lehet jelenteni, hogy ugyanabban az ügyben pontosan ugyanaz a bíró 10 év elteltével igen könnyen elképzelhető, hogy – akkor már – akár teljesen másfajta döntést is hozna, hiszen a bírói ítélet kialakulásának a mechanizmusa – legalábbis az amerikai realizmus képviselőjének a véleménye szerint – egyáltalán nem a logika formális szabályait követi (sajátos megközelítésével a bírói döntésről: „Law is what the judge had for breakfast”, amellyel a bíró ítéletének különféle tényezők általi befolyásoltságára kívánt rámutatni),¹⁸ és munkásságában a bírói döntések túlmisztifikált problémamegoldó képességét vitatta.

¹⁵Roman David: Lustration and transitional justice: Personnel systems in the Czech Republic, Hungary, and Poland. University of Pennsylvania Press, 2011., 24-26. oldal

¹⁶Bernhard Schlink: Rechtsstaat und revolutionäre Gerechtigkeit. Neue Justiz, 1994., 433. oldal

¹⁷Jerome Frank: Law and the modern mind. London, Transactions Publishers, 1930.

¹⁸Jerome Frank: Are judges human? University of Pennsylvania Law Review, 1931.

Ezzel szemben nagy számban voltak olyan jogelméleti személyiségek, filozófusok, akik egyértelműen **a bírói döntés, az elítélés katarziséját várták az utólagos igazságtételt.** Közéjük tartozott *Judith N. Shklar*¹⁹, *Jaime Malamud-Goti*²⁰ és *Carlos Santiago Nino*²¹, akik mindhárman következetesen a bíróság előtti büntetőeljárások lefolytatásától várták a megsérült igazság helyreállítását és a bírósági tárgyalás nyilvánossága folytán a múlttal való szembenézés elkerülhetetlensége által a társadalmi igazságérzetnek a kielégülését.²²

Közülük talán *Jaime Malamud-Goti* fogalmazta meg legszemléletesebben azt, hogy álláspontja szerint miért van szükség az elszámoltatás érdekében mindenképp a perekre. Érvelésében a bírósági tárgyalásoknak mind a sérelmet elszenvedettek (sértettek), mind pedig a cselekményekért felelősökre (elkövetőkre) gyakorolt hatásokat értékeli, melynek alapján megállapítja, hogy a sértettek számára azért fontos a bírósági tárgyalás, mert a bűnösök megbüntetésére és rájuk kiszabott büntetések által tudják visszakapni az önbecsülésüket és azt a meggyőződésüket, hogy ők maguk nem voltak bűnösök semmiben, a sérelmeket mind jogellenesen szenvedték el („Only public admission by governmental institutions that we were wronged will legitimize us in our own eyes, and punishment of the violators of our rights is the clearest and strongest statement to that effect.”).²³ Másik oldalról, az elkövetőknek a szempontjából vizsgálva a büntetőeljárások szükségességét, arra az álláspontra jutott, hogy ez egy fontos üzenetet kell, hogy közvetítsen a számukra: azt, hogy világossá válik mindenki előtt, hogy súlyos bűncselekményeket követtek el („The message to the wrong-doer is: This is how wrong what you did was.”).²⁴ Ugyanakkor az utólagos megbüntetés, illetve megtorlás jelentőségét abban látja – még ha egyes véres-kezű vezetők annak nem is tulajdonítanak jelentőséget –, hogy nyomást gyakoroljanak a társadalomra, az egyének eszközként való használata ellen („The value of retribution is just that, by disregarding the effects of punishment, it places constraints on society against using individuals as tools for promoting other people's interests”).²⁵ *Hack Péter* az e témakörben írt tanulmányában számba veszi a fent felsorolt

¹⁹Judith N. Shklar: *Legalism: Law, morals and political trials*. Harvard University Press, 1964.

²⁰Jaime Malamud-Goti: *Punishment and a rights-based democracy*. *Criminal Justice Ethics* 10., no. 2., Summer/Fall 1991., 3-13. oldal

²¹Carlos Santiago Nino: *Radical evil on trial*. Yale University Press, 1996.

²²Lásd a témáról részletesen: *Hack Péter: Az átmenet igazságszolgáltatásának dilemmái*. *Jogtudományi Közlöny*, 2012/2., 57-58. oldal

²³Jaime Malamud-Goti: *Punishment and a rights-based democracy*. *Criminal Justice Ethics* 10., no. 2., Summer/Fall 1991., 7. oldal

²⁴Jaime Malamud-Goti: *Punishment and a rights-based democracy*. *Criminal Justice Ethics* 10., no. 2., Summer/Fall 1991., 8. oldal

²⁵Jaime Malamud-Goti: *Punishment and a rights-based democracy*. *Criminal Justice Ethics* 10., no. 2., Summer/Fall 1991., 8. oldal

szervek (Judith N. Shklar, Jaime Malamud-Goti, Carlos Santiago Nino) álláspontját e körben, hogy milyen konkrét előnyökkel járhatnak a társadalom számára a bűnös rendszerek elkövetőinek felelősségre vonása végett indult bírósági tárgyalások a nyilvánosságukkal: a.) rávilágítanak az addig elhallgatott atrocitások méreteire és természetére; b.) nyilvánosan elismerik a bűntetteket és nyilvánosan leleplezik az elkövetőket; c.) előmozdítják a jog uralmát, a törvénytelenésekre is a tisztességes eljárás révén; d.) csökkentik a magánbosszú iránti vágyat, megelőzik a vérfürdőt; e.) lehetővé teszik az áldozatoknak az önbecsülésük visszanyerését; f.) serkentik a kollektív lelkiismeret felkeltését és az önvizsgálat folyamatát.²⁶

A lehetséges bírósági eljárásokkal kapcsolatban ugyanakkor **több anyagi és eljárásjogi probléma** jelentkezett, melyeket a dolgozat vizsgál. Először is a társadalom tagjai sérelmére a karhatalmi szervek által elkövetett cselekmények alapjául szolgáló rendelkezéseket megalkotó ún. „írásztal elkövetőknek” (németül „Schreibtischtäter”) a felelősségre vonhatósága, másrészt a visszaható hatály tilalmának áttörése, harmadrészt pedig az elévülésnek a kérdése.

Az ún. írásztal elkövetők („Schreibtischtäter”) cselekményeinek a büntethetősége:

Német nyelvterületeken elterjedt a „Schreibtischtäter” kifejezésnek a használata azokra a vezetőkre, akik közvetlenül (azaz személyesen) nem vettek részt a bűncselekmények fizikai elkövetésében, azonban azt a háttérből előmozdították vagy éppen ők idézték elő. A legismertebb – bár izraeli bíróság által felelősségre vont – német „Schreibtischtäter” Adolf Eichmann volt a második világháborúban elkövetett népirtással összefüggésben, azonban a probléma és a kifejezés az NDK vezetőknek a nyugati határon történt halállal végződő lőfegyverhasználatokban való közvetett felelőssége kapcsán is értelmet nyert.²⁷ Maga a kifejezés az értelmező szótár szerint olyan személyt jelöl, aki felelős pozícióból egy bűncselekményt előkészít vagy arra ösztönöz, és utána azt másokkal hajtatja végre („männliche Person, die von verantwortlicher Position aus ein Verbrechen vorbereitet oder veranlasst und von anderen ausführen lässt”).²⁸ Ezt a magyar büntetőjog – a német is hasonlóképpen – a közvetett tettesség („mittelbare Täterschaft”) fogalmával fejezi ki, ami ezt jelöli, amikor valaki másik személyt használ fel – maga helyett – az elkövetésre. Ezzel összefüggésben

²⁶Hack Péter: Az átmenet igazságszolgáltatásának dilemmái. Jogtudományi Közlöny, 2012/2., 57-58. oldal

²⁷Leon Radde: Von Mauerschützen und Schreibtischtätern. Die Mittelbare Täterschaft kraft Organisationsherrschaft und ihre Anwendung auf Wirtschaftsunternehmen de lege lata. Jura 12, 2018., 1210-1224. oldal

²⁸Wolfgang Pfeifer: Das große Wörterbuch der deutschen Sprache. Duden, 1999.

mindenképpen utalni kell *Herbert Jäger* szemléletes példájára, mely szerint egy cselekmény, amely mindössze egy dokumentum aláírásában vagy egy telefonban közölt felhívásban nyilvánul meg, pontosan ugyanúgy emberölés tud lenni („Auch eine Handlung, die nur in der Unterzeichnung eines Dokuments oder einem telefonischen Anruf besteht, Mord sein kann”).²⁹ További kérdés az, hogy mi van azon esetekben – és ez a dolgozat témája is –, amikor ilyen aláírt okirat sem áll rendelkezésre, ami a diktatórikus rendszerek bukása után a felelősség-elhárítás egyik fő segítségével lehet.

Kai Ambos álláspontja szerint a felelősség mértéke mindig annál jobban emelkedik, minél inkább távolodunk attól az egyéntől, aki a gyilkos fegyvert elsütötte, és minél inkább közeledünk a magasabb parancsnoki szintekig, felbujtóként a törvényhozók közül („Das Verantwortlichkeitsausmaß wächst vielmehr, je mehr man sich von demjenigen entfernt, der die Mordwaffe mit seinen Händen in Betrieb setzt und zu den höheren Befehlsstufen gelangt, den Anstiftern in der Nomenklatura unseres Gesetzgebers.”).³⁰ A valódi felelősök, a nagy halak felelősségre vonását azonban sokáig hátráltatta a német jog alapvető szabálya, az ún. felelősségi elv („**Verantwortungsprinzip**”), amely szerint minden személy alapvetően csak a saját cselekedeteiért felelős és csakis azért vonható felelősségre („Jeder grundsätzlich nur für sein eigenes Verhalten verantwortlich ist.”).³¹ Ebből következően a közvetlen tettes nem tudott egy eszköz lenni egy másik személy kezében, ezért utóbbit felbujtóként vagy bűnrészesként lehetett csak felelősségre vonni („Der verantwortliche Täter könne niemals ein Werkzeug in der Hand eines anderen sein, er sei deshalb als Anstifter oder Gehilfe zu belangen.”).³² A felelősségi elvből következően csak akkor jöhetett számba valaki eszközként egy másik ember kezében, amennyiben az illető az általa megvalósított cselekményért szubjektíve nem volt felelős („Nach dem Verantwortungsprinzip kann nur als Werkzeug in Betracht kommen, wer objektiv tatbestandsmäßig Unrecht verwickelt, aber aus subjektiven Gesichtspunkten nicht dafür verantwortlich ist.”),³³ tehát a közvetett tetteség lehetősége a német jogban csak igen szűk körre korlátozódott. Mindez a '60-as évekig jelentős akadályt képezett, amikor is két jogtudós, *Claus Roxin* (1963), majd *Friedrich-Christian Schroeder* (1965) egy új fogalmat alkotott meg

²⁹Herbert Jäger: Betrachtungen zum Eichmann-Prozeß. In.: MschrKrim 1962., 80. oldal

³⁰Kai Ambos: Tatherrschaft durch Willenherrschaft kraft organisatorischer Machtapparate. Eine kritische Bestandsaufnahme und weiterführende Ansätze. Goldammer Archiv für Strafrecht, 1998., 236. oldal

³¹Katharina Kanz: Mittelbare Täterschaft kraft Organisationsherrschaft in Wirtschaftsunternehmen. Seminararbeit, 2018., 30 oldal

³²Arnd Koch: Grundfälle zur mittelbaren Täterschaft. JuS 2008., 401. oldal

³³Katharina Kanz: Mittelbare Täterschaft kraft Organisationsherrschaft in Wirtschaftsunternehmen. Seminararbeit, 2018., 30 oldal

a közvetett tettesre: a szervezet általi tetturalom elméletet.

A magyar nyelvre nehezen, leginkább szervezet általi tetturalom elméletként fordítható „mittelbare Täterschaft kraft Organisationsherrschaft” alapjai 1963-ban kerültek lefektetésre *Claus Roxin* által, akit *Eichmann* pere vezetett rá a fogalom megalkotására. *Roxin* megállapítása szerint a bűnös rezsimek – mint amilyen a náci Németország volt – szembehelyezkednek az alkalmazandó törvényekkel és úgy működnek, mint egy maffia („Entscheidend ist, daß es sich um eine Organisation handelt, die sich gegen das geltende Recht setzt, ein sogenannter Staat im Staat, wie zum Beispiel eine Maffia.”).³⁴ *Roxin* következtetése szerint egy ilyen szervezet olyan életet alakít ki, amelyik független a tagok változó számától. Úgy működik, mintha automatikusan, a végrehajtó személy egyénisége nélkül működne („Eine solche Organisation nämlich entfaltet ein Leben, das vom wechselnden Bestande ihrer Mitglieder unabhängig ist. Sie funktioniert, ohne dass es auf die individuelle Person des Ausführenden ankommt, gleichsam automatisch.”).³⁵ Ennek segítségével pedig a joggal szemben működő rendszer a szervezeti felépítésén keresztül olyan keretfeltételeket teremt, melyeket a bűncselekmény mögött álló személy kihasznál a bűncselekmény elkövetésére („Durch die Organisationsstrukturen eines Unrechtssystems entstünden bestimmte Rahmenbedingungen, die der Hintermann zur Tatbegehung ausnutzte.”), ezért azt mint tettet felelősségre kell vonni. Szemléletesen ezt egy olyan példával fejezi ki, hogy amennyiben a háttérben álló vezető úgy dönt, hogy egy halálos parancsot kiad, akkor teljesen bizonyos lehet abban, hogy az utasítását teljesíteni fogják, még úgy is, hogy neki ehhez magát a végrehajtó személyt nem is szükséges ismernie („Wenn bei derartigen Gegebenheiten – bildlich gesprochen – der an einer Schaltstelle des Organisationsgefüdes sitzende Hintermann auf den Knopf drückt und eine Tötungsaufforderung ausspricht, so kann er sich darauf verlassen, daß dem Folge geleistet wird, ohne daß er den Ausführenden auch nur zu kennen braucht.”).³⁶ A „mittelbare Täterschaft kraft Organisationsherrschaft” jogelméleti megalapozásához egy másik jogtudós, *Friedrich-Christian Schroeder* is hozzájárult, aki az elhíresült *Dohna*-esetről szóló értekezésében kifejtette, hogy az ilyen esetekben a mögöttes személy általi kihasználás akkor következik be, amikor a szándékolt cselekmény végrehajtása kizárólag egy olyan feltételtől függ, amelyet a mögöttes személy alakít ki („Eine solche Ausnutzung liegt dann vor, wenn die Ausführung der Absicht nur noch von einer Bedingung abhängt, die der Hintermann

³⁴Claus Roxin: *Täterschaft und Tatherrschaft*. Hamburger Rechtsstudien, De Gruyter GmbH, 1963., 206. oldal

³⁵Claus Roxin: *Täterschaft und Tatherrschaft*. Hamburger Rechtsstudien, De Gruyter GmbH, 1963., 245. oldal

³⁶Claus Roxin: *Täterschaft und Tatherrschaft*. Hamburger Rechtsstudien, De Gruyter GmbH, 1963., 245. oldal

herbeiführt.”).³⁷ Ezzel összefüggésben Schroeder a végrehajtó és a mögötte álló személy kapcsolatát előbbinek az utóbbi cselekvési akaratának való teljes alárendelésben látja („die Unterordnung unter fremden Tatentschluss”),³⁸ mely alapján ő is a háttéremberek tettesi felelősségét állapítja meg, és azok közvetett tettesként való felelősségre vonását tartja szükségesnek.

Ez a fajta felfogás alapozta meg utóbb **Egon Krenz és a társai felelősségre vonásának** lehetőségét, akiket éppen a Roxin és Schroeder által kidolgozott elmélet révén ítélték el az NDK nevében eljáró végrehajtó személyek (határőr) által elkövetett cselekményekért, figyelemmel arra, hogy a közvetett tettesi minőségüket megalapozta az a körülmény, hogy a végrehajtó személyt a háttérből mintegy eszközként, mint egy marionettbábút („wie eine Marionette”)³⁹ irányították, melyet az általuk megalkotott jogsértő jogszabályok, illetőleg az általuk kialakított és vezetett szervezeti struktúra tett lehetővé. E jogértelmezéssel így áttörték a német jogban addig alapvetően alkalmazott felelősségi elvi szabályokat, ami lehetőséget adott arra, hogy közvetett tettesként olyan személyeket is felelősségre vonjanak, akik fizikailag nem vettek részt bűncselekmény elkövetésében, azonban az azok alapjául szolgáló (azokra lehetőséget adó) jogszabályokat megalkották.

A visszaható hatály tilalmának az áttörése:

A visszaható hatály tilalmának azért volt a felelősségre vonások szempontjából – mint lehetséges akadálynak – jelentősége, ugyanis a sortűzperekben, ahol a lövéseket leadó és a menekülőket megsebesítő vagy megölő egyes határőröket állították bíróság elé, szinte mind azzal védekeztek, hogy ők csak az akkor hatályos jogszabályokat tartották be, azoknak megfelelően cselekedtek, és cselekményük az elkövetés idején az NDK-ban nem számított bűncselekménynek, hanem éppen ellenkezőleg, az államhatár-törvény (Gesetz über die Staatsgrenze der DDR) rendelkezései alapján pont kötelességük volt.⁴⁰ A védekezés annyiból jogos volt, hogy az államhatár-törvény a tiltott határátlépésnél valóban lehetővé tette – és az

³⁷Friedrich-Christian Schroeder: Der Täter hinter dem Täter. Ein Beitrag zur Lehre von der mittelbaren Täterschaft. Schriften zum Strafrecht, Duncker & Humblot, Berlin, 1965., 150. oldal

³⁸Friedrich-Christian Schroeder: Der Täter hinter dem Täter. Ein Beitrag zur Lehre von der mittelbaren Täterschaft. Schriften zum Strafrecht, Duncker & Humblot, Berlin, 1965., 150. oldal

³⁹Johannes Wesseles/Wrner Beulke/Helmut Satzger: Strafrecht Allgemeiner Teil. Die Straftat und ihr Aufbau. C.F. Müller GmbH, Heidelberg, 2016., 771. bekezdés

⁴⁰Lásd a témáról részletesen: Csúri András: A német múltrendezés egyes büntetőjogi aspektusai. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Szeged, 2004., 153-154. oldal

egyres konkrét parancsnoki utasítások alapján kötelezővé – ilyen esetekre a fegyverhasználatot. A törvény 27. §-a rendelkezett a fegyverhasználatról (Anwendung von Schußwaffen), és ennek során az emberi élet megóvásával kapcsolatban a (4) bekezdése is csupán csak annyit tartalmazott, hogy **lehetőség szerint** meg kell kímélni a fegyverhasználat során az azzal érintett személyek életét („Bei der Anwendung der Schußwaffe ist das Leben von Personen nach Möglichkeit zu schonen.”).

Ennek az ellentmondásnak az áttöréséhez – a második világháború után – ismételten csak a **Radbruchi-formula** („Radbruchsche Formel”) nyújtott segítséget. *Gustav Radbruch* 1946-ban a *Süddeutsche Juristen-Zeitung*-ban megjelent publikációjában kifejtette, hogy az elviselhetetlenül igazságtalan törvénynek az igazság előtt mindig meg kell hátrálnia („Der Konflikt zwischen der Gerechtigkeit und der Rechtssicherheit dürfte dahin zu lösen sein, daß das positive, durch Satzung und Macht gesicherte Recht auch dann den Vorrang hat, wenn es inhaltlich ungerecht und unzumutbar ist, es sei dann, daß der Widerspruch des positiven Gesetzes zur Gerechtigkeit ein so untragbares Maß erreicht, daß das Gesetz als unrichtiges Recht der Gerechtigkeit zu weichen hat.”).⁴¹

Ugyanez a fajta megközelítés jelent meg az **NDK vezetői és képviselői elleni eljárások** során is, hiszen – ugyan más mértékben és összefüggésekben, de – az NDK törvényei is elviselhetetlenül igazságtalanok voltak, hasonlóképpen a náci korszakban alkotottakhoz. Épp ezért alapelvvé vált az NDK jogsértései elbírálásánál az, hogy ami az elkövetéskor a jogállami normák szerint bűncselekmény volt, azt utólag meg kell büntetni, még úgy is, hogy ha az az elkövetéskor az akkori viszonyok között nem számított büntetendőnek. Ezzel összefüggésben fejtette ki egyik dolgozatában *Albin Eserre* hivatkozva⁴² – a sortűzperekben a visszaható hatály tilalmával érvelő vádlottak védekezésével szemben – *Simon Kaiser*; hogy a visszaható hatály tilalma nem lehet kibúvó a határőrök számára azzal a hivatkozással, hogy ők bíztak az akkor fennálló államrendben annak a fennállása alatt. Amennyiben ugyanis a törvények, illetőleg utasítások nyilvánvalóan túrhetetlenek, a parancsokat kiadók és a parancsokat végrehajtók nem hivatkozhatnak arra, hogy ők csupán betartották a jogi normákat. Ennek az az indoka, hogy senki sem bízhat abban, hogy a jövőbeni kormányzati formák továbbra is el fogják fogadni és

⁴¹Gustav Radbruch: Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. *Süddeutsche Juristen-Zeitung*, Jg. 1., Nr. 5., August 1946. 105-107. oldal

⁴²Albin Eser: Schuld und Entschuldbarkeit von Mauerschützen und ihren Befehlsgebern. Zu einem unbewältigten Problem bei der Bewältigung von DDR-Altaten. De Gruyter, Berlin, 1996., 337. oldal

nem fogják büntetni ezt az elviselhetetlen, emberi jogokat sértő gyakorlatot. Az elkövetők tehát nem hivatkozhatnak arra, hogy ami korábban, az elkövetéskor jogszerű volt, az nem válhat később sem jogszerűtlenné („Das Rückwirkung schützt in diesen Fällen nicht das Vertrauen der DDR-Grenzposten in den Fortbestand ihrer Staatsform. Wenn Gesetze oder Befehle offensichtlich unertäglich sind, können sich Befehlsgeber und Befehlsausüber nicht darauf berufen, dass sie an die Normen gehalten haben. Die Gründe hierfür liegen darin, dass niemand darauf vertrauen kann, dass zukünftige Staatsformen diese unertägliche menschenrechtwidrige Praxis auch in Zukunft akzeptieren und nicht bestrafen würden. Die Angeklagten können sich daher nicht auf den Satz berufen, dass heute nicht Unrecht sein kann, was früher Recht war.”).⁴³

Az elévülés kérdése:

A lehetséges felelősségre vonás harmadik nagy kérdése az elévülés problematikája volt. A megoldás nehézségét az adta, hogy a kelet-európai rendszerváltások időszakában már nagyrészt elévültek vagy elévülés-közelében jártak azok a bűncselekmények, amelyeknek az elkövetőit a frissen alakult demokráciákban felelősségre kívánták vonni. Mindez az érintett országok közül Magyarországon jelentett leginkább problémát és eljárási nehézséget – erről még lesz szó a későbbiekben részletesen –, különösen arra tekintettel, hogy az '50-es években hatályban volt magyar törvények még nem ismerték az el nem évülő bűncselekmények kategóriáját, mindemellett nem érdemes elhallgatni azt sem, hogy – a magyar jogrendszer számára az elmúlt évszázadban igen gyakran követendő például szolgáló – **Németországban** az elévülés kérdését lényegében a lehető legegyszerűbb és legkézenfekvőbb módon – mely mint megoldási mód Magyarországon is felmerült, viszont végül az Alkotmánybíróság ellenállásán bukott meg – oldották meg. *Jörg Arnold* megfogalmazása szerint a probléma gyökere abban volt keresendő, hogy sok bűncselekményt régen követtek el, melynek következtében az elévülés veszélye fenyegetett. Ennek megoldása a német jogban az lett, hogy az elévülést úgy tekintették, hogy az a nem üldözés ideje alatt nyugodott, majd pedig újraindult („Als problematisch erwies sich, dass einige der Straftaten bereits von langer Zeit begangen worden waren und damit zu verjähren drohten. Daher wurde von der bundesdeutschen Rechtsprechung angenommen, dass die Verjährigung während der Zeit der politisch bedingten Nichtverfolgung der politischen Systemkriminalität geruht habe; eine Annahme, die 1993 durch ein besonderes Verjährungsgesetz bestätigt wurde. Ferner wurden die Verjährungsfristen durch zwei weitere

⁴³Simon Kaiser: Zum Problem der Rechtsgrundlage für Mauerschützenprozesse. Facharbeit, 2011., 25. oldal

Verjährungsgesetze verlängert.”).⁴⁴ Ezt a felfogást a német tartományok igazságügy-miniszterei is átvették, akik az 1991. novemberében Berlinben tartott konferenciájukon azt a közös nyilatkozatot fogadták el, hogy a bűnüldöző hatóságok irányában a jövőben azt az álláspontot fogják képviselni, miszerint azoknak a bűncselekményeknek az esetében, amelyeket az NDK-rezsim hatalombirtokosainak az utasításával vagy jóváhagyásával követtek el és amelyeket jogellenesen, a jogállami kritériumok figyelmen kívül hagyásával akkor nem üldöztek, az elévülés nem következett be („Die Justizminister und -senatoren haben sich mit den Problemen der Verfolgungsverjährigung von Unrechtssatten des ehemaligen SED-Regimes befaßt. Sie werden gegenüber den Strafverfolgungsbehörden die Auffassung vertreten, daß bei Straftaten, die auf Veranlassung oder mit Billigung der ehemaligen Machthaber der DDR verübt und unter Mißachtung rechtsstaatlicher Maßstäbe nicht verfolgt wurden, keine Verjährigung eingetreten ist.”), és az az egyesüléssel újraindult.⁴⁵ A nemzetiszocialista bűnökkel kapcsolatban kidolgozott Radbruch-formulára való visszautalás kifejeződött a német tartományi miniszterek azon közösen kifejtett jogértelmezésének a megfogalmazásában is, hogy azok a fajta kritériumok, amelyeket korábban a nemzetiszocialista bűncselekmények elévülése tekintetében kifejlesztettek, az NSZEP-rezsim egyes cselekedeteinek a büntetőjogi megítélésnél is megfelelően alkalmazhatóak („Die Kriterien, die durch BVerfG und BGH zur Verjährigung von nationalsozialistischen Gewalttaten entwickelt wurden, können für die strafrechtliche Beurteilung von SED-Unrechtsstaaten entsprechend herangezogen werden.”).⁴⁶ Ennek megfelelően az 1993. március 26. napján elfogadott törvény az NSZEP (Német Szocialista Egységárt) rezsimje által elkövetett jogtalanságok elévülésének nyugvásáról (Gesetz über das Ruhen der Verjährigung bei SED-Unrechtsstaaten, röviden: Verjährigungsgesetz) akként rendelkezett, hogy az elévülési idő számításánál azon cselekmények üldözése kapcsán, amelyeket a jogellenesen működő NSZEP rezsim uralma alatt követtek el, azonban azokat az NDK állami- és pártvezetése kifejezett vagy hallgatóságos akaratának megfelelően politikai vagy jogállami indokokkal össze nem egyeztethető más indokokból nem üldöztek, figyelmen kívül kell hagyni az 1949. október 11. és 1990. október 2. napja közti időt, mivel ezen időszak alatt az elévülés nyugodott („Bei der Berechnung der

⁴⁴Jörg Arnold: Strafrecht in Reaktion auf Systemunrecht: Vergangenheitspolitik bei europäischen Transformationen. NNSU Kiadó, Nyizsnij Novgorod, 2001., 115. oldal

⁴⁵Roland Schißau: Strafverfahren wegen MfS-Unrechts. Die Strafprozesse bundesdeutscher Gerichte gegen ehemalige Mitarbeiter des Ministeriums für Staatssicherheit der DDR. Berliner Juristische Universitätsschriften, Strafrecht, Band 22., Berliner Wissenschafts-Verlag, 2007., 33. oldal

⁴⁶Roland Schißau: Strafverfahren wegen MfS-Unrechts. Die Strafprozesse bundesdeutscher Gerichte gegen ehemalige Mitarbeiter des Ministeriums für Staatssicherheit der DDR. Berliner Juristische Universitätsschriften, Strafrecht, Band 22., Berliner Wissenschafts-Verlag, 2007., 33. oldal

Verjährungsfrist für die Verfolgung von Taten, die während der Herrschaft des SED-Unrechtsregimes begangen wurden, aber entsprechend dem ausdrücklichen oder mutmaßlichen Willen der Staats- und Parteiführung der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik aus politischen oder sonst mit wesentlichen Grundgesetzen eine freiheitlichen rechtsstaatlichen Ordnung unvereinbaren Gründen nicht geahndet worden sind, bleibt die Zeit vom 11. Oktober 1949 bis 2. Oktober 1990 außer Ansatz. In dieser Zeit hat die Verjährung geruht.”).⁴⁷

Míg a német elévülési törvény nem került a német Alkotmánybíróság elé, illetve felsőbb bírósági döntések is rendre helybenhagyták az az alapján meghozott konkrét ítéleteket (sőt, az Egon Krenz és társai ellen lefolytatott „Politbüroprozess” kapcsán az Európai Emberi Jogi Bíróság sem észlelt benne e körben kivétlivalót), addig **Magyarországon** az Alkotmánybíróság a rendszerváltást követően a 11/1992. (III. 5.) AB határozatában megállapította az Országgyűlés kormánypárti többsége által – a némethez egyébként igencsak hasonló tartalommal – elfogadott, „Az 1944. december 21-e és 1990. május 2-a között elkövetett és politikai okból nem üldözött súlyos bűncselekmények üldözhetőségéről” szóló törvény alkotmányellenességét. Az Alkotmánybíróság kifejtette, hogy a törvény szövegezésének a határozatlansága és bizonytalansága sérti a jogbiztonság követelményét, illetve hogy a törvény sérti emellett az alkotmányos büntetőjognak azt a követelményét is (visszaható hatály tilalma), hogy a bűncselekmény büntethetőségének elévülésére – beleértve az elévülés félbeszakítását és nyugvását is – az elkövetéskor hatályos büntető törvényt kell alkalmazni, kivéve azt az esetet, amikor az elévülés időszakában az elkövetőre nézve kedvezőbb szabályok léptek hatályba. Az így végül hatályba nem lépett magyar törvény egyes rendelkezései alkotmányellenességének kérdésében az Alkotmánybíróság akképpen foglalt állást, hogy a már elévült bűncselekményeknek az újbóli büntethetővé tétele, a még el nem évült bűncselekmények törvényi elévülési idejének a meghosszabbítása, avagy elévülésüknek a törvénnyel való félbeszakítása, és ugyanígy a nyugvási vagy félbeszakítási okoknak a visszaható hatályú törvénnyel való megállapítása mind-mind egyaránt alkotmányellenes. Kimondta az Alkotmánybíróság azt is, hogy az elévülés szempontjából nem lehet alkotmányosan különbséget tenni aszerint, hogy az állam milyen – politikai vagy pedig egyéb – okból nem érvényesítette korábban a büntető igényét. Ebből kifolyólag határozatlansága miatt a jogbiztonságot sérti s ezért alkotmányellenes annak az elévülési okká nyilvánítása, hogy „az állam politikai okból nem érvényesítette büntető igényét”. Szemben a magyar

⁴⁷Martin Asholt: Verjährung im Strafrecht. Jus Poenale 3., Mohr Siebeck Tübingen, 2016., 59. oldal

Alkotmánybíróság határozatával, a törvényjavaslat egyik benyújtója idézi cikkében *Hans-Heinrich Jescheck* álláspontját, aki a magyar elévülési törvény kapcsán – összevetve azt az elévülés nyugvását magáévá tevő német szabályozással – azon nézetének adott hangot, hogy „ha ezeket a tételeket Magyarországra alkalmazzák, akkor egyáltalán nem visszaható hatályú, az érintettek helyzetét hátrányosan érintő elévülési előírásokról van szó, hanem egy olyan határozmányról, amely már az elévülés ideje alatt érvényes volt. Még akkor is, ha ez az előírás a magyar jogban formálisan nem volt meg, akkor is azt kell mondani, hogy az elévülési jog értelméből szükségszerűen levezetendő, mert az elévülés nem kezdődhet vagy folytatódhat, ha a jogi helyzet egy bűncselekmény üldözését lehetetlenné teszi. A kormány ilyen módon bármilyen bűncselekményt elkövethetne ilyen anélkül, hogy később büntetőjogi felelősségre vonástól félnie kellene. Az elévülést tehát a nyugvásról kialakított általános jogi elgondolás által korlátozzák az igazságosság kényszerítő alapelvei alapján.”⁴⁸

Érdeemes ugyanakkor röviden az elévülés kérdésköre kapcsán a **Cseh Köztársaság** Alkotmánybíróságának az 1993. december 21-i – a magyar Alkotmánybíróság fent részletesen bemutatott álláspontjával gyökeresen ellentétes – határozatából is idézni, amelyben elutasították a kommunista rezsim jogellenességéről és a vele szembeni ellenállásról szóló 198/1992. sz. törvény hatályon kívül helyezésére irányuló javaslatot. A cseh Alkotmánybíróság az elévülés természete kapcsán a határozatában leszögezte, hogy a hatályon kívül helyezésre irányuló javaslatot előterjesztő „képviselőcsoport azon érvelése, hogy a szóban forgó időszakban a kormányzati, politikai és általában az állam által végrehajtott bűnözés körében is folytak az elévülési idők, nem hitelt érdemlő. Egy erőszakon alapuló politikai hatalom alapján óvakodik attól, hogy önmaga szabaduljon meg saját erőszakos cselekményeinek végrehajtóitól. Ehelyett az állam inkább ezek büntetlenségének, gyakorlatilag büntetőjogi mentességüknek biztosítójává vált.”⁴⁹ Emellett a cseh Alkotmánybíróság érvelése kitért arra is, hogy „A büntetőjogi eljárásban ismert elévülés fogalmának feltétlenül összetevője az, hogy az állam részéről megnyilvánuljon az arra irányuló szándék, akarat és készség, hogy a büntettet üldözze. E feltételezés nélkül nem teljesülhet sem az elévülés fogalmának tartalma, sem maga a jogintézmény értelme. Az elévülés értelme kizárólag két alapvető tényező hosszú távú kölcsönös működéséből adódhat: az állam arra irányuló akaratából és törekvéséből, hogy az

⁴⁸Zétényi Zsolt: Néhány őszinte szó az igazságtételről, avagy megtettünk-e mindent, ami tőlünk tellett? Hitel, 2017. december, 42. oldal

⁴⁹Česká Republika NÁLEZ Ústavního soudu České republiky (Sp. zn. Pl. ÚS 19/93), 25. oldal. In.: Varga Csaba: Igazságtétel jogállamban. Német és cseh dokumentumok. Szent István Társulat, Budapest, 2006. 220. oldal

elkövetőt megbüntesse, valamint az elkövető tartós kockázatából, hogy megbüntetik. Amennyiben az állam bizonyos bűncselekményeket és meghatározott elkövetőket nem kíván üldözni, úgy az elévülés látszólagossá és feleslegessé válik. Ilyen esetekben valójában az elévülési idő nem folyik, az elévülés pedig önmagában fiktívvé lesz. Az írott jog nem ismeri alkalmazási lehetőségeit. Ahhoz, hogy a büntett elévülése bekövetkezzék, előbb le kell zajlania az elévülési folyamatnak, azaz annak az időnek, amelynek folyamán az állam a bűnüldözésre törekszik. Az elévülés kizárólag akkor teljesedhet be, ha az állam folyamatos törekvése a büntett üldözésére az elévülési határidő végéig hiábavaló marad. Ez a feltétel az 1948. és 1989. évek között időszakban a politikailag oltalmazott bűncselekmények esetében nem teljesülhetett. A tömeges, állam által oltalmazott törvénytelen ségek állapota nem egyedi tévedések, túlkapások, hanyagságok vagy hibák eredménye volt, amik valamilyen esélyt még hagytak volna esetleges büntetőeljárásnak, hanem a politikai és állami hatalom apparátusának mint egésznek a céltudatos kollektív magatartásából származott, mely a büntetőeljárást eleve kizárta. Az elkövetők védelme ezáltal annyira sokoldalúvá vált, mint amennyire sokoldalú maga a hatalmi rendszer volt.”.⁵⁰

Mindezek alapján – sokak véleménye szerint – míg a magyar Alkotmánybíróság a „jogbiztonság”, addig a cseh Alkotmánybíróság az „igazságosság” oldalára állt akkor, amikor a saját országuk törvényhozása által meghozott elévülési törvényeket alkotmányellenessé nyilvánította, avagy éppen az erre irányuló javaslatokat elutasította. Álláspontom szerint azonban a kérdés nem ilyen egyszerű, hanem sokkal inkább az abba való belegondolásba, illetőleg belegondolás hiányára vezethető vissza, amely a cseh Alkotmánybíróság érvelésében is előjött, miszerint bár ténykérdés az, hogy az elévülés folyamatának és bekövetkezésének az állam és a jogalkalmazás részéről való elismerése a jogbiztonság egyik alapelve, azonban az elkövetőknek az ebből fakadó jogbiztonsága a sértettek – s ezáltal közvetve az egész társadalom – jogbizonytalanságának az okozója. Vagy másképpen kifejezve, a jogbiztonság elvét követő magyar Alkotmánybíróság az elkövetőknek a mindenkori, míg – leegyszerűsítve – az emellett az igazságosság elvét követő cseh Alkotmánybíróság – az elkövetés és a rendszerváltozás között eltelt időben ettől megfosztott – sértettek valóságos jogbiztonsághoz fűződő jogát kívánta szavatolni.

⁵⁰Česká Republika NÁLEZ Ústavního soudu České republiky (Sp. zn. Pl. ÚS 19/93), 25. oldal. In.: Varga Csaba: Igazságtétel jogállamban. Német és cseh dokumentumok. Szent István Társulat, Budapest, 2006., 220-221. oldal

A tudományos eredmények rövid összefoglalása, azok hasznosítása, illetve a hasznosítás lehetőségei

Az elmúlt három évtized eseményei visszaigazolták azokat a rendszerváltáskori aggályokat, hogy a múlt feldolgozása számos érdek és ellenérdek mentén, korántsem biztos, hogy sikeresen fog megtörténni, vagy hogy ez a jövőben bármikor is sikeresen megtörténhet. Ennek ellenére a dolgozatom kísérletet tesz – a sok hamvába holt itthoni kezdeményezés és félresiklott próbálkozás ismertetése mellett – néhány olyan fő sarokpontot is bemutatni, ami alapul szolgálhatott volna esetlegesen az igazságtételnek. Ezzel összefüggésben érdemes kitérni arra, hogy nem csak Magyarországon, hanem a többi volt szocialista ország kapcsán is kudarcba fulladtnak ítélik meg utólag az igazságtétellel kapcsolatos próbálkozásokat – különös tekintettel arra, hogy általános vélekedés szerint az új kelet-európai demokráciáknak lehetőségük lett volna ihletet meríteni az átmeneti igazságszolgáltatási mechanizmusok egész sorából, amiket már világszerte alkalmaztak („The new Eastern European democracies [...] could draw inspiration from a large array of transitional justice mechanisms adopted throughout the world.”)⁵¹ azonban mégsem így cselekedtek, hanem ehelyett az átmeneti igazságszolgáltatásnak egy külön formáját, a lusztrációt választották („Despite the availability of these other mechanisms, the post-communist states constructed a distinct form of a transitional justice – lustration.”)⁵² –, amelyhez mindegyik volt szocialista ország esetében más és más indokokat kapcsolnak. *Brianna Brown* álláspontja szerint azonban a lusztrációt végül politikai hasznosítás céljából manipulálták, korlátozva annak mértékét, hogy mennyiben fogja tudni az majd kielégíteni a társadalom igazság iránti igényét („lustration was ultimately manipulated for political gain, limiting the extent to which it could satisfy demands for justice”).⁵³ *Richard A. Wilson* következtetése szerint az igazságtétel (az amnesztia, az igazságtételi bizottságok, illetve a büntetőjogi felelősségre vonások terjedelmének meghatározása) paramétereit az önkény történelmi jellege, a szemben álló pártok közötti erőviszonyok és a tárgyalások során elért konkrét paktumok határozzák meg, melyben általában mind a két oldal képviselői részt vesznek. Ebből következően a mozgástér is gyakran erősen korlátozott lehet, mivel az igazságtétel határait még az átmenet korábbi szakaszában rögzítették

⁵¹Lavinia Stan: *Transitional justice in Eastern Europe and the former Soviet Union. Reckoning with the communist past.* Routledge, London, 2008., 6. oldal (In.: Brown, 1. o.)

⁵²Brianna Brown: *Transitional justice in Eastern Europe: Present dilemmas of the communist past.* 2015. www.e-ir.info, 1. oldal

⁵³Brianna Brown: *Transitional justice in Eastern Europe: Present dilemmas of the communist past.* 2015. www.e-ir.info, 2. oldal

(„The parameters of justice are framed by the historical character of authoritarian legality, by the balance of power between bellicose parties, and in concrete pacts reached during negotiations. [...] Opposition movements are seldom wholly excluded, and instead are often party to decisions on amnesty, truth commissions and the limits of criminal prosecutions. Thus, the room for manoeuvre is often severely limited, as the boundaries of justice have been set at an earlier stage in the transition.”).⁵⁴

Annak vizsgálata során, hogy végül is milyen okból maradt el a történelmi igazságtétel az egyes volt szocialista országokban, az ezt kutatók eltérő jellegű indokokra jutottak. Magyarország kapcsán például leginkább az elévülési törvény Alkotmánybíróság általi megsemmisítését hozzák fel példaként,⁵⁵ amelyet a jelen dolgozat is részletesen körüljár. De hivatkoznak egyesek Magyarország és mellette Lengyelország esetében arra is, hogy ebben a két országban maguk a kommunista utódpartok fogadták el a jogszabályokat.⁵⁶ Az ezzel kapcsolatos egyik vélemény szerint a magyar és a lengyel kommunisták azzal akarták magukat megvédeni az esetleges jövőbeli túl kemény felelősségre vonástól, hogy még azt megelőzően elfogadják ők a lustráció kevésbé büntető-jellegű változatát („If the Polish and Hungarian ex-communists anticipated losing power to anticommunist forces [...] the post-communists could shield themselves from excessively harsh legislation by preemptively passing a less punitive version of lustration than the anticommunists would have.”).⁵⁷ Románia esetében ezzel összefüggésben azt emelik ki, hogy a kommunista párt tagsága a felnőtt lakosság harmadára kiterjedt, a lakosság felének a megélhetése a pártállamtól függött, míg több százezren kémkedtek a saját rokonaik, a szomszédaik és az ismerőseik után („[...] Communist Party membership extended to one-third of the adult population, 50 per cent of citizens depended on the party-state for to their livelihood, and hundreds of thousands of individuals (including children) spied on their relatives, neighbours and friends for the benefit of the feared Communist political police, the Securitate.”).⁵⁸ Mindezeknek a következtében a lakosság kompromittáltságának a magas mértéke miatt létezett a volt szocialista társadalomban egy általános társadalmi bűnrészesi érzés

⁵⁴Richard A. Wilson: Justice and legitimacy in the South African transition. In.: Pablo de Greiff (ed.): The Handbook of Reparations. Oxford University Press, Oxford, 2008., 190. oldal (In.: Brown, 2. o.)

⁵⁵Brianna Brown: Transitional justice in Eastern Europe: Present dilemmas of the communist past. 2015. www.e-ir.info, 4. oldal

⁵⁶Brianna Brown: Transitional justice in Eastern Europe: Present dilemmas of the communist past. 2015. www.e-ir.info, 11. oldal

⁵⁷Monika Nalepa: Skeletons in the closet. Transitional justice in post-communist Europe. Cambridge University Press, 2010., 20. oldal (In.: Brown, 11. o.)

⁵⁸Lavinia Stan: Neither forgiving nor punishing? Evaluating transitional justice in Romania. In.: Vesselin Popovski and Mónica Serrano (ed.): After oppression. Transitional justice in Latin America and Eastern Europe. www.un-ilibrary.org., 2013., 364. oldal

(„socially diffuse sense of complicity”),⁵⁹ ami így gátat képzett az igazságtétel kapcsán, lévén, hogy nagyon sok embernek lehetett volna félnivalója az igazság teljes feltárásától. Bulgária esetében az idő múlása miatt csökkent annak lehetősége, hogy elegendő terhelő okirati és személyi (tanúvallomás) bizonyíték álljon rendelkezésre, és mivel azok az azóta eltelt idő alatt eltűntek, az okiratok és bizonyítékok hiánya miatt („owing to a lack of documents and evidence”)⁶⁰ az ottani kommunista hatalomátvételt követő több tízezernyi emberölést és eltűnést még csak nem is vizsgálták a rendszerváltást követően. A bemutatott példák alapján látható, hogy – bár szokás azt hinni – nem csak Magyarországon, hanem a többi volt szocialista országban is (talán csak Csehország és Németország kivételével) is kudarcba fulladtak a rendszerváltást követő igazságtételi próbálkozások, ugyanakkor a dolgozatomban kísérletet teszek arra, hogy felvázoljon két olyan büntetőeljárás indítási lehetőséget – Biszku Béla kapcsán, de általános személyi érvennyel is –, amellyel ezen próbálkozás itthon sikerre vihető lehetett volna.

Dolgozatomban **az elmaradt felelősségre vonás elmulasztott lehetőségei** megnevezésű fejezete tartalmazza azt a fentebbiekben már hivatkozott két lehetséges büntetőeljárás-indítási és lefolytatási lehetőséget, amely a volt pártvezetők vonatkozásában – nagy valószínűséggel – a büntetőjogi marasztalásukhoz vezetett volna. Ezek közül az egyik lehetséges ilyen büntetőügy **a pártvezetés tagjainak a Nagy Imrével és társaival szemben 1958-ban lefolytatott koncepció perért történő felelősségre vonása**, míg a másik lehetséges büntetőügy **a Nagy Imre-kormány tagjai romániai jogellenes fogvatartásáért történő felelősségre vonása lehetett volna**, amelyeknek a büntetőjogi háttérszabályait – ideértve az elévülésre vonatkozó rendelkezéseket és különösen az ehhez kapcsolódó nemzetközi jogi normákat –, valamint perrendszerű megközelítéssel a bűnösséget alátámasztani tudó bizonyítékok számbavételét és értékelését mutatja be a dolgozat, e körben egyértelműen a teljességre törekvésnek az igényével.

Miután pedig megvizsgáltuk annak a lehetőségét, hogy az esetleges büntetőjogi felelősségre vonásokra a hazai jog és a nemzetközi jog általános szabályai alapján milyen módokon nyílt volna hagyományos büntetőeljárások útján – minden bizonnyal megalapozottan – lehetőség, kísérletet tettem annak vizsgálatára is, hogy valamilyen külön eljárás keretében, speciális szabályozás mellett, a fentiek érdekében milyen más eszközök áll(hat)tak volna rendelkezésre.

⁵⁹Stephen Holmes: The end of decommunization. East European Constitutional Review 3. Summer/Fall 1994., 33-36. oldal (In.: Brown, 3-4. o.)

⁶⁰Hristo Hristov and Alexander Kashumov: Justice and accountability mechanisms in Bulgaria in the transition period (1989-2008). In.: Vesselin Popovski and Mónica Serrano (ed.): After oppression. Transitional justice in Latin America and Eastern Europe. www.un-ilibrary.org, 2013., 277. oldal

Ennek megfelelően a kutatásaim egyik lényeges megállapítása, hogy **a vádalku alkalmazása** vitán felül álló módon egy mindenképpen hatásos eredménnyel kecsegtetni tudó lehetőség lehetett volna Magyarországon is, mint ahogyan alkalmazták azt az általam megvizsgált konkrét büntetőügyekben – amelyeket ugyancsak a teljesség igényével elemzek és részletesen értékelek a dolgozatomban – Csehországban és Németországban is (így tehát **Lubomir Strougal** volt belügyminiszter büntetőügyét Csehországban és **Markus Wolf** volt kémfőnök büntetőügyét Németországban, amelyek a kutatásom levont következtetései alapján „informális” vádalkuval zárultak). Az persze más kérdés, hogy végül mindkét kísérlet kudarcba fulladt, mert míg a cseh példánál nem lett elégséges az egyetlen bűnbánó tanú vallomása a marasztaláshoz, addig Németországban vélhetően a háttérben titokban zajló alkuk eredményezték a vádalkuval született ítélet megtorló hatásának az elenyészését (és végül a büntetésnek a felfüggesztését is).

Azt, hogy a negatív külföldi példák ellenére sem lett volna hiábavaló a rendszerváltást követően Magyarországon vádalkuban gondolkodni – természetesen annak „informális” változatában, lévén, hogy az akkori eljárási törvény ilyen jogintézményt nem ismert –, alátámasztja például az ún. salgótarjáni sortűzper – általam ismert – iratanyaga is, amelyből kitűnik, hogy az egykori karhatalmisták között az eltelt évek alatt igen éles érdekellentét alakult ki és érzékelhetően élvezettel tettek terhelő vallomást egymásra is. Amennyiben tehát a rendszerváltáskor létezett volna a vádalku lehetősége nálunk, illetőleg lett volna akarat valamelyik bűntény esetén a felettes vezetők megbüntetésére, úgy meggyőződésem szerint az egykori beosztottak nem csak egymást terhelték volna, ha megalapozottan bízhattak volna a vallomásukért cserében valamiféle mentesülésben. Ilyenre azonban egyik lefolytatott büntetőügyben sem került sor, az ügyészség az egyes perekben valamennyi karhatalmistát – akár tettek beismerő vallomást, akár tagadtak, akár hajlandóak voltak egymást terhelni, akár nem – egységesen megvádolta és nem differenciált. Miközben az érzékelhetően még csak fel sem merült senkiben sem, hogy esetlegesen nem csak a karhatalmisták között kellene keresni a felelősöket, melynek módja állásponatom szerint egyedül a vádalku lehetőségének a felajánlása lehetett volna, azonban nyilvánvaló az eltelt három évtized okán, hogy e lehetőséggel időben akkor kellett volna élni.

Az elévülés kérdésével a dolgozatomnak egy külön fejezete foglalkozik, melyben részletesen bemutatom azt a jogi érvrendszert is – összevetve az Alkotmánybíróság kapcsolódó döntésével és az ellentmondást is feloldva –, amely alapján az általam vizsgált bűncselekmények kapcsán az elévülés – mint büntethetőséget megszüntető ok – azokra nézve nem következett volna be.

Az elévülés problematikája a történelmi igazságtétellel kapcsolatosan abban merül fel, hogy bár a hatályos magyar szabályozás ismeri az el nem évülő bűncselekmények fogalmát, akkor azonban, amikor a kommunista diktatúra legsötétebb ideje volt, ilyen fogalom a magyar jogban még nem létezett. Az 1950-es években hatályban volt magyar törvények ugyanis még nem ismerték az el nem évülő bűncselekmények kategóriáját, így például az 1956-ban hatályban volt Büntető Anyagi Jogsabályok Hatályos Összeállítása (BHÖ, 1950. évi II. törvény) 25. §-a értelmében még a halállal vagy életfogytig tartó szabadságvesztéssel fenyegetett cselekmények elévülése is csak 15 év volt, amely idő után azonban azoknak a büntethetősége már megszűnt. Álláspontom szerint – amely a kutatás egyik eredményének is tekinthető – a némethez, illetve a csehhez hasonló kógens jogszabályi háttér hiányában – az alábbi jogi okfejtés az, amely megalapozhatja az elévülés hiányát (ami a Biszku-perben is az alkalmazott jogi megoldás volt):

Az 1956. utáni megtorlások büntetőjogi értékelésének a feltételeit a nemzetközi jog, mégpedig „A Polgári lakosság háború idején való védelméről szóló, Genfben 1949. augusztus 12-én kelt (IV.) Egyezmény” jelölheti ki, amelynek a kihirdetése az 1954. évi 32. törvényerejű rendelettel itthon is megtörtént. Ennek a 2. cikke háború, vagy minden más nemzetközi fegyveres összeütközés, illetve megszállás esetére rendeli az Egyezmény alkalmazását, míg a 146. cikke kötelezővé teszi az ennek során elkövetett, a 147. cikkben háborús büntettként felsorolt „súlyos jogsértések” – közöttük több más jogsértés mellett például a védett személyek sérelmére véghezvitt szándékos emberölések, illetőleg testi sértések, kínzások, jogellenes fogvatartás – elkövetőinek a „büntető megtorlással sújtását”. A 2. cikk értelmében az Egyezmény alkalmazást nyer a két vagy több szerződő fél között bekövetkező megüzent háború, vagy minden más fegyveres összeütközés esetén, még ha hadiállapot fennforgását közülük valamelyik nem is ismeri el. Az Egyezmény alkalmazandó valamely szerződő fél területe egészének vagy egy részének bármely megszállása esetén is, még akkor is, ha ez a megszállás nem ütközik semmiféle katonai ellenállásba. A 4. cikk rögzíti, hogy az Egyezmény védelmében részesülnek azok a személyek, akik összeütközés vagy megszállás esetén bármely időpontban és bármely módon valamely olyan szerződő fél vagy megszálló hatalom hatalmában vannak, amelynek nem állampolgárai. A 6. cikk szerint az Egyezményt a 2. cikkben említett minden összeütközés vagy megszállás esetében annak kezdetétől fogva alkalmazni kell. Az összeütköző felek területén az Egyezmény alkalmazása a katonai műveletek általános befejezésével ér véget. A megszállott területen az Egyezmény alkalmazása a katonai műveletek általános befejezésétől számított egy év eltelté után ér véget. A Hágában 1907. október 18-án létrejött és az 1913. évi

XLIII. törvénycikk 1. § 4. pontjával kihirdetett, „A szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szóló egyezmény” mellékletét képező szabályzat III. részének 42. cikke akként rendelkezik, hogy megszállottnak kell tekinteni azt a területet, amely tényleg az ellenség hadseregének hatalmába került. A megszállás csupán azokra a területekre terjed ki, ahol ez a hatalom fennáll és gyakorolható. A IV. Genfi Egyezmény 146. cikkéből következően, a magas szerződő felek kötelezettséget vállalnak, hogy minden szükséges törvényhozási intézkedést megtesznek abból a célból, hogy megfelelő büntető megtorlással sújtsák azokat a személyeket, akik az Egyezmény egyik vagy másik rendelkezését a következő cikkben meghatározott módon súlyosan megsértették, vagy annak megsértésére utasítást adtak. Mindegyik szerződő fél köteles felkutatni azokat a személyeket, akiket e súlyos jogsértések egyikének vagy másikának elkövetésével, vagy azok elkövetésére utasítás adásával gyanúsítanak, és tartozik e személyeket tekintet nélkül állampolgárságukra, saját bíróságai elé állítani. A 147. cikkből kitűnően pedig, az előző cikkben említett ún. „súlyos jogsértésnek” az alábbi tényállások egyikét vagy másikat kimerítő cselekmények tekintendők, ha azokat az Egyezmény által védett személyek vagy dolgok ellen követik el: a szándékos emberölés, a kínzás vagy embertelen bánásmód, ideértve a biológiai kísérleteket, nagy fájdalom szándékos előidézése vagy a testi épség, illetve egészség súlyos megsértése, a védett személy jogellenes elhurcolása vagy áthelyezése, illetve a jogellenes fogva tartása, a védett személynek az ellenséges Hatalom fegyveres erőiben való szolgálatra kényszerítése, illetve a védett személynek a jelen Egyezmény rendelkezéseinek megfelelő tisztességes és szabályos eljáráshoz való jogától való megfosztása, túszok szedése, vagyontárgyaknak a katonai szükség által nem indokolt, nagymérvű, jogellenes és önkényes megsemmisítése, illetve eltulajdonítása.

Akár a Biszku-ügyre vonatkoztatva – ahogyan ezt annak mind a két alapügyében a Legfelsőbb Bíróság által hozott jogerős határozatok is rögzítették –, de valamennyi 1956-ot követő, megtorlásokkal kapcsolatos büntetőügyben alkalmazható jogi érvelés álláspontom szerint azon a tényen kell, hogy alapuljon, hogy 1956. november 4-én hajnalban a Szovjetunió hadseregének páncélos hadosztályai általános támadást indítottak mind Budapesten, mind vidéken, hogy érvényt szerezzenek a szovjet kormány és pártvezetés azon politikai döntésének, amely a Nagy Imre miniszterelnök által vezetett törvényes magyar kormány hatalomból történő elmozdítására és a magyar forradalom leverésére irányult. E támadás egyes magyar katonai egységek és főként a nemzetőrséggé szervezett felkelők részéről fegyveres ellenállásba ütközött. A szovjet csapatok katonai győzelmének eredményeként a harci cselekmények 1956. november 15-ig országszerte megszűntek, ezen időpontot követően tehát a katonai hadműveletek befejeződtek.

Az ellenállás letörése után azonban a szovjet csapatok a városokból nem távoztak el, hanem megszálló erőként ott állomásoztak, rendészeti és közigazgatási funkciókat is ellátva. A szovjet katonák, a karhatalmistákkal kiegészülve a települések közterületein tartózkodtak, járőrözésekben vettek részt. Mindebből viszont az következik, hogy 1956. november 4-én a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió között, a szovjet támadás folytán, hadüzenet nélkül a IV. Genfi Egyezmény 2. cikkében írt nemzetközi fegyveres összeütközés alakult ki. Erre pedig a 6. cikk értelmében az Egyezményt az összeütközés kezdetétől fogva alkalmazni kell. Mint hogy a katonai műveletek általános befejezését (1956. november hó 15-ét) követően az ország egésze megszállt terület maradt, és az volt az 1956-ot követő megtorlások jelentős részében is (a katonai műveletek befejezésének időpontját követő egy évnek az elteltéig, tehát egészen 1957. november 14. napjáig), az Egyezmény alkalmazásának hatálya – a 6. cikkben említett egy éves időtartamra figyelemmel – változatlanul ezen időszakra nézve is fennállt. Ez a helyzet egyben azt is jelenti, hogy az ország településeinek a polgári lakossága a szovjet hadsereg, mint megszálló hatalom hatalmában volt, következésképpen az Egyezmény védelme alá került. E védettség természetesen mindaddig, amíg a megszállás ténylegesen fennállt, a szovjet erőkkel együttműködő, azokkal közös akciókat végrehajtó karhatalmistákkal szemben is érvényesült. (E helyütt indokolt kitérni az egyértelműség kedvéért arra is, hogy a szovjet katonai alakulatok 1956. november 4-ét megelőző, előbb a békeszerződésen, majd a Varsói Szerződésen alapuló folyamatos magyarországi jelenléte a nemzetközi jog szerint még nem minősül megszállásnak.)

Példának okáért a Biszku-ügy alapját képező két esemény, az 1956. december 8-i salgótarjáni tüntetés során a békésen tiltakozó polgári lakosságra leadott sortűzzel megvalósított tömeges, szándékos emberölés, továbbá a martonvásári békés lakossággal szembeni tömeges atrocitás, embertelen bánásmód és súlyos testi bántalmazás (sértés) tehát a IV. Genfi Egyezmény 147. cikkében foglalt és háborús büntettet képező ún. „súlyos jogsértésnek” volt tekintendő. E bűncselekmény elkövetője állampolgárságra tekintet nélkül bárki, akár katona, akár polgári személy is lehet. Salgótarján kapcsán három karhatalmista került később a rendszerváltás után elítélésre, míg Martonvásár esetében kettő konkrét személy felelőssége merült fel (már akkor), az Egyezmény 147. cikke szerinti „súlyos jogsértések” elkövetéséért közvetlenül ők felelősek.

A háborús bűncselekmények el nem évülését emellett – a nemzetközi jog szabályain túl – még a hatályos magyar Büntető Törvénykönyv (2012. évi C. törvény) 26. § (3) bekezdés a.) pontja is tételesen kimondja, mely szerint nem évül el a büntethetősége a Btk. XIV. Fejezetében meghatározott bűncselekményeknek, amely körbe a háborús bűncselekmények tartoznak bele.

További alkalmazandó jogszabály lehet ugyanakkor e körben még az 1971. évi 1. törvényerejű rendelettel 1971. február 2. napján kihirdetett, „A háborús és az emberiség elleni bűntettek elévülésének kizárásáról az Egyesült Nemzetek Szervezetének Közgyűlése által New Yorkban az 1968. évi november hó 26. napján elfogadott nemzetközi egyezmény kihirdetéséről” is. Ennek I. Cikkének a.) pontja kimondja, hogy függetlenül elkövetésük időpontjától nem évülhetnek el a következő bűncselekmények: A Nürnbergi Nemzetközi Katonai Bíróságnak az 1945. évi augusztus hó 8. napján kelt Alapokmányában meghatározott és az Egyesült Nemzetek Szervezete Közgyűlésének az 1946. évi február hó 13. napján kelt 3/I/ számú és az 1946. évi december hó 11. napján kelt 95/I/ számú határozataival megerősített háborús bűntettek, különösen azok, amelyeket a háború áldozatainak védelméről szóló, az 1949. évi augusztus hó 12. napján kelt genfi egyezmények „súlyos jogsértések”-ként sorolnak fel. A II. Cikk továbbá kimondja, hogy ha az I. Cikkben említett bűntettek valamelyikét elkövették, ennek az Egyezménynek a rendelkezéseit kell alkalmazni az állami hatóságoknak azokra a képviselőire és azokra a magánszemélyekre, akik – tekintet nélkül a bűntett befejezettségére – ebben tettesként vagy részesként részt vettek, vagy akik másokat e bűntettek valamelyikének elkövetésére közvetlenül rábírtak, vagy akik ezek elkövetésére szövetkeztek, valamint (és itt ez a releváns) az állami hatóságoknak azokra a képviselőire, akik e bűntettek elkövetését eltűrték.

Mindezek alapján az állami hatóságok azon képviselőinek sem évülhet el a büntethetősége, akik a IV. Genfi Egyezmény 147. cikkében meghatározott ún. „súlyos jogsértések” elkövetését eltűrték. És ilyen volt példának okáért a Biszku-ügyre visszautalva – annak elsőfokú ítéletének az indokolása szerint – akár Biszku Béla is, az 1957. február 28. és 1961. szeptember 13. napja között hivatalban volt magyar belügyminiszter is, aki azokkal összefüggésben összesen 5 rendbeli bűnpártolás bűntettével megvalósított háborús bűntettért volt felelős (3 rendbeli a három salgótarjáni karhatalmista, illetőleg 2 rendbeli a két martonvásári fő felelős után), mivel a védett személyek elleni bűncselekményeket elkövető 5 személy bűnös tevékenységét eltűrté.

Ez az a jogszabályi okfejtés, amely alapján a volt pártvezetők jogi felelősségre vonhatósága mind a belső jognak megfelelően, mind nemzetközi jogilag egyaránt megalapozható lett volna, és ez az, ami alapján – az Alkotmánybíróság ismertetett határozatával szemben – álláspontom szerint a jogi felelősségre vonásokra sor kerülhet(ett volna), függetlenül egyébként attól a körülménytől, hogy arra vádalku, vagy hagyományos büntetőeljárás keretében került volna sor.

A PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE

I. Szakmai tanulmány magyar nyelven A) vagy B) kategóriás magyar szakfolyóiratban:

Befogadó nyilatkozattal rendelkező, megjelenés előtt álló publikációk:

1. A történelmi igazságtétel dilemmái Európában – egy gyakorló bíró szemszögéből, Magyar Jog, 2021. ősz (két szerzői ív)
2. A csődbűncselekmény jogintézményének kialakulása és hazai történeti előzményei a Csemegi-kódexig – A csalárdságtól a bűnös vagyonbukásig, Jogtörténeti Szemle, 2021. évi 2. szám (egy szerzői ív)
3. A csődbűncselekmény jogintézményének hazai fejlődéstörténete a XX. században, Jogtörténeti Szemle, 2021. évi 3. szám (egy szerzői ív)
4. A bírói engedélyhez kötött leplezett eszköz és a titkos információgyűjtés eredményének felhasználása, Magyar Rendészet, 2021. évi 4. szám (egy szerzői ív)
5. A titkos információgyűjtés, valamint a leplezett eszközök alkalmazása eredményének felhasználása kapcsán felmerülő jogértelmezési problémák, és az annak során elkövetett eljárási szabálysértésekből adódó felhasználási akadályok – a bírói gyakorlat tükrében, Magyar Rendészet, 2022. évi 1. szám (egy szerzői ív)
6. Az angolszász típusú vádalku alapfogalmai, történelmi gyökerei és gyakorlata az Amerikai Egyesült Államokban, Európai Jog (egy szerzői ív)
7. A kontinentális típusú vádalku és a vádalku a nemzetközi büntetőjogban, Európai Jog (egy szerzői ív)

II. Szakmai tanulmány magyar nyelven C) kategóriás magyar szakfolyóiratban vagy lektorált tanulmánykötetben:

Már megjelent publikációk:

8. A rendészet elmélete, Ügyészek Lapja, 2004. évi I. szám (egynegyed szerzői ív), 79-82. oldal
9. Hogyan befolyásolja a média a büntetőeljárásokkal kapcsolatban a közvéleményt, Ügyészek Lapja, 2005. évi 2. szám (fél szerzői ív), 71-78. oldal
10. Terrorizmus Európában, Ügyészek Lapja, 2005. évi 5. szám (egynegyed szerzői ív), 77-79. oldal

11. Terrorizmus Európában II. rész. Nemzeti szeparatista terrorszervezetek,
Ügyészek Lapja, 2005. évi 6. szám (fél szerzői ív), 63-72. oldal

12. Terrorizmus Európában III. rész. Politikai ideológiai terrorszervezetek,
Ügyészek Lapja, 2006. évi 1. szám (háromnegyed szerzői ív), 63-75. oldal

Befogadó nyilatkozattal rendelkező, megjelenés előtt álló publikációk:

13. A költségvetési csalás bizonyítási kérdései,
Büntetőjogi Szemle, 2021. évi 1. szám (egy szerzői ív)

14. A befolyással üzérkedéssel kapcsolatosan felmerülő kérdések a jogalkalmazásban,
Büntetőjogi Szemle, 2021. évi 2. szám (egy szerzői ív)

**III. Idegen nyelvű szakmai tanulmány C) kategóriás külföldi szakfolyóiratban vagy
lektorált külföldi tanulmánykötetben:**

Befogadó nyilatkozattal rendelkező, megjelenés előtt álló publikáció:

15. The Urgent Preliminary Ruling Procedure of the Court of Justice of the European Union
– Recent References in the field of Criminal Law,
Collection of Papers, Think Tank Banja Luka, 2021. (háromnegyed szerzői ív)

SUMMARY

The chapter of my thesis on missed opportunity due to the lack of accountability includes the two possible specific possibilities for initiating and conducting criminal proceedings, which would most likely have led to their criminal convictions in respect of the former party leaders. One of these possible such criminal cases is to hold members of the party leadership accountable for the 1958 conceptual lawsuit against Imre Nagy and his associates. Whereas the other possible criminal case could have been the prosecution of members of the Imre Nagy government for their illegal detention in Romania. The dissertation presents their background rules of criminal law, including the provisions on limitation period and especially the related international legal norms, as well as the inventory and evaluation of the evidence that may support the guilt with a litigation approach, in this context, clearly with the need to strive for completeness.

Having examined the possibility of possible criminal prosecutions under the general rules of domestic and international law through traditional criminal proceedings, I have also attempted to examine what other instruments would have been available under a separate procedure, with special regulation for the purpose of the above.

Accordingly, one of the essential findings of my research is that the application of the plea-bargaining – in a way beyond discussion – could have been doubtless an option that could promise an effective result in Hungary as well, as it has been applied in the specific criminal cases in the Czech Republic and in Germany I have examined. These criminal cases were also analyzed in detail with the need for completeness and evaluated them in detail in my dissertation. Thus, I examined the criminal case of former Interior Minister Lubomir Strougal in the Czech Republic and the criminal case of former Chief Spy Markus Wolf in Germany, which, on the basis of the conclusions of my research, closed with an “informal” plea. Another issue is, of course that both attempts ultimately failed, because, while in the Czech example the testimony of a single penitent witness was not sufficient to convict, in Germany presumably secret bargaining in the background resulted in the retaliation of the indictment (and finally the suspension of the sentence too).

The fact that, in spite of the negative foreign examples, it would not have been futile to think of an indictment in Hungary after the change regime – of course in its “informal” version, given that such a legal institution was not known at that time – is also supported by the documents of the so-called Salgótarján litigation. It may be seen from this that a very sharp conflict of interest has developed between the former members of the armed force over the years and they have made an incriminating confession to each other with perceptible pleasure. Thus, if at the time of the change of regime there had been the possibility of a plea deal, or a will to punish the superiors in the case of one of the crimes, I am convinced that the former subordinates would not only have burdened each other if they could reasonably have relied on some form of release in exchange for their testimony. However, this did not happen in any of the criminal cases conducted, and the prosecution uniformly accused and did not differentiate all the members of the armed force in each lawsuit, whether they testified, denied or were willing to incriminate each other. While it has not even occurred to anyone that the perpetrators may have to be sought not only among the members of the armed force, which in my view could have been offered only by the possibility of a plea deal, it is clear from the past three decades that the opportunity should have been exercised at that time.

The issue of limitation is dealt with in a separate chapter of my dissertation, in which I also present in detail the legal argument – comparing with the related decision of the Constitutional Court and resolving the contradiction – based on the fact that the limitation period – as a ground for extinction of criminal liability – for the offences would have not occurred.

The problem of limitation in connection with the historical justice arises in the fact that, although the current Hungarian legislation in force is aware of the concept non-obsolete crimes, however, during the darkest period of the communist dictatorship, such a concept did not yet exist in Hungarian law. The Hungarian laws in force in the 1950s did not yet recognize the category non-obsolete crimes, Thus, for example under Article 25 of the Compilation of Substantive Criminal Law (Act II of 1950) in force in 1956, the limitation period for acts threatened with death or life imprisonment was only 15 years, which, however, ceased to be punishable.

In my opinion, which can be considered as one of the results of the research, in the absence of a mandatory legal background similar to German or Czech, it is a special legal reasoning that can justify the lack of limitation, the rules of which are presented in detail in my dissertation.

This is the legal reasoning on the basis of which the accountability of former party leaders could have been established under both domestic and international law. That is the legislative reasoning on the basis of which – contrary to the decision of the Constitutional Court described – in my opinion, legal liability would (would have been) take place, regardless of the fact, whether it was a plea or in the context of a traditional criminal proceedings.